

Milorad NIKČEVIĆ (Osijek)

Filozofski fakultet Univerziteta J. J. Strossmayera

UDK 94(497.16)"1918/1941"

SPOMENIK BRANITELJIMA CRNOGORSKE ČASTI I SLOBODE

Novak Adžić: *Borci za nezavisnu Crnu Goru 1918–1941.*
(Biografije ustanika, emigranata i komita), Cetinje, 2008.

Autor daje kratak osvrt na najnoviju knjigu Novaka Adžića o borcima za crnogorsku nezavisnost od 1918. do 1941. godine. Tijem povodom ukazuje i na značaj pionirskoga rada prof. dr. sc. Dragoja Živkovića u toj oblasti te na tzv. bijeli teror u Crnoj Gori.

Dva su motiva koja su me ponukala da prisustvujem kulturnoj manifestaciji predstavljanja monografije historičara i pravnika Novaka Adžića: *Borci za nezavisnu Crnu Goru 1918–1941. Biografije ustanika, emigranata i komita*, tom I.¹

Jedan je (motiv) što me za Rijeku i Riječane vežu veoma bliski naučni i kulturni odnosi. Svake sam godine, naime, gotovo jednu deceniju, prisustvovao Filološkim danima kulture u Rijeci koje je organizovalo Hrvatsko filološko društvo i Filozofski fakultet u Rijeci na čelu s prof. dr. sci. Milanom Nosićem. U Rijeci sam u okviru Lučindanskijeh susreta predavao o crnogorskoj državnoj i duhovnoj gromadi – Petru I. Petroviću, tj. o Svetome Petru Cetinjskom, državniku i duhovniku koji se cio život borio za crnogorsku nezavisnost i slobodu. E upravo ta nezavisnost i sloboda za koju su se borili najistaknutiji korifeji duhovnoga i svjetovnog života 19. i

¹ U Gradskoj vijećnici grada Rijeke predstavljena je knjiga Novaka Adžića 18. decembra 2008. godine u organizaciji Zajednice Crnogoraca Primorsko-goranske županije i Društva Crnogoraca i prijatelja Crne Gore „Montenegro“, Rijeka, u saradnji sa Hrvatskim književnim društvom, Rijeka. O tome vidi: *U Rijeci predstavljena knjiga Novaka Adžića „Borci za nezavisnu Crnu Goru 1918–1941“*, Novi list, 21. prosinac (Kultura), Rijeka, 2008, 18.

20. vijeka tema je mladoga kolege, publiciste, istoričara i pravnika Novaka Adžića, čiju knjigu predstavljamo i približavamo kulturnoj javnosti Rijeke. To je i osnovni motiv mojega javljanja na ovoj manifestaciji.

Jednom je njemački filozof Johan Gottfrid Herder (1744–1803) u svojem znamenitom djelu *Ideja o filozofiji povijesti čovječanstva* izjavio da kulturni pregaoci, naučnici i crkveni dostojanstvenici zalužuju svoj život onoliko koliko ga poklanjaju svome narodu, njegovoj civilizaciji i kulturi, državi, crkvi i jeziku. To je, u stvari, bilo vrijeme rane romantike kad je Herder udarao najdublje temelje nacionalnoga identiteta njemačkog naroda u Evropi. I upravo gospodin Novak Adžić, s mnogijem njegovim prijetodnicima, istoričarima i kulturolozima, zaslužuje dvostruki život jer ga je od ranijih srednjoškolskih dana, tačnije od šesnaeste godine posvetio proučavanju identiteta svojega naroda: crnogorskoj istoriji, državi, Crnogorskoj pravoslavnoj crkvi pa, donekle, s istaknutijem saradnicima – filolozima i istoričarima, i crnogorskome jeziku; dakle, onijem fundamentima koji čine najsvetije temelje jednog naroda. Prvo je Adžić pisao o *Stvaranju i razvoju crnogorske nacije* (1995), potom o *Posljednjem danima Kraljevine Crne Gore* (1998); o *Crnogorskome heroju Savu Raspopoviću i Petru Zviceru* (2003); o *Sudbini crnogorskih patriota 1919–1914.* (2004), a ranije je objavio i *Kratku istoriju Crnogorske pravoslavne crkve* (2000); *Poslanstva u Crnoj Gori 1878–1921.* (2002) itd. I naravno: šta se dalje moglo očekivati od tako vrijednoga i talentovanog istoričara Novaka Adžića? Samo enciklopedijska sinteza kakvu imamo pred sobom i koju receptivno približavamo kulturnoj i naučnoj javnosti. Eto zbog čega je Novak Adžić zaslužio dvostruki život: poklanjao ga je, kao i mnogi drugi crnogorski naučni prometeji, najdubljoj i najsuptilnijoj istoriji crnogorskoga naroda i nacionalnome crnogorskom biću!

Ugledni crnogorski istoričar prof. dr. sci. Dragoje Živković (1927–1994), autor kapitalnoga trotomnog djela o povijesti Crne Gore i istoriji crnogorskoga naroda, poodavno je među prvijem proučavaocima skrenuo pažnju istorijskoj naučnoj javnosti na manipulacije i zamršene probleme crnogorske historiografije. U studiji *Prilog pitanju razvoja crnogorske historiografije (Neke karakteristike najnovije faze)*² autor je smiono i s neskrivenim žarom istakao i ocrtao cjelovitu mozaičku sliku sporova i sukoba oko najstarije crnogorske prošlosti i njezina istorijskog razvoja.

² Crnogorska akademija nauka i umjetnosti, knjiga 15, Odjeljenje društvenih nauka knjiga 7, Titograd 1987, str.181–199.

Stoga neće biti na odmet da u sklopu ove velike Adžićeve teme *BORCI ZA NEZAVISNU CRNU GORU 1918–1941*. prvo prozborim o toj središnjoj istorijskoj temi, onako kako ju je godinama doživljavao, proučavao i interpretirao Dragoje Živković. U takvome povijesnom kontekstu i dijaloškome ozračju lakše je pojmiti i ovu cjelovitu Adžićevu sintezu, naučno je percipirati i jasnije razumjeti.

Prof. dr. sci. Dragoje Živković na početku svoje studije *Prilog pitanju razvoja crnogorske istoriografije (Neke karakteristike najnovije faze)* ukazao je na to da je u Crnoj Gori veoma davno došlo do polarizacije istoričara na dvije tradicionalno oprečne naučne i ideološki nepomirljive orijentacije. U osnovi toga sukoba leže dva sučeljena i nepomirljiva ideološka i naučnometodološka shvatanja crnogorske starije i novije istoriografije.

Prvo je tumačenje *retrogradno „građansko“, nacionalističko, dogmatsko i difamirajuće-tradicionalističko shvatanje* koje uporno i tvrdokorno pozitivistički i nenaučno tretira crnogorsku prošlost kao povijest područja, teritorije, regije i kulturno-istorijskoga nasljeđa „srpskog“ naroda u Crnoj Gori. A drugo je utemeljeno u novije vrijeme na kritičkom određenju prema istoriografskom i kulturnom opusu o Crnoj Gori, iz kojega proističe *da nikako nije u pitanju povijest prostora, regije zavičaja, teritorije, već da je riječ o istoriji crnogorskog samobitnog naroda i nacije* koja se tokom hiljadugodišnjega razvitka izborila za vlastiti nacionalni entitet i svoje istorijsko crnogorsko nacionalno biće. Spor je vremenom uzeo takve grandiozne (ne)naučne razmjere u Crnoj Gori da ga nije bilo moguće riješiti nikakvijem naučnim niti pomirljivo-političkim i stručnim sredstvima, srednjijem, kompromisnim rješenjima sve do današnjega dana. Dr. Živković kaže:

*Protagonisti tradicionalističke (srpske – M. N.) istoriografije ne uvažavaju naučne argumente svojih (crnogorskih – M. N.) kritičara, već oblicima pritiska, brojnom nadmoćnošću, monopolističkom pozicijom, dakle van naučnim sredstvima, čine sve da (crnogorske istoričare i druge kulturologe i naučnike – M. N.) onemoguće, uguše. Pobornici novog savremenog shvatanja u pogledu naučne obrade suprotstavljaju se tim oblicima diskriminacije koliko je to u njihovoj moći (...).*³

³ Isto, str. 182.

Upravo u takovome istorijskom vakuumu, „dijalogu“ gluhih i (ne) kulturnom kontekstu sukoba i rasprava u crnogorskoj historiografiji, doprle su do naše savremenosti rane studije i knjige mnogijeh savremenih naučnika crnogorske provenijencije, među kojima, svakako, istaknuto mjesto ima i istoričar Novak Adžić.

Posebno omiljeno Adžićevo polje izučavanja bila je novija historiografija, upravo ona u kojoj su nešto starije generacije bile sudionici i šedoci istorijske sukcesije od 1918. do 1941. godine. On je, dakle, naročitu pažnju i revnost istraživanja posvetio, između ostaloga, crnogorskome pitanju i zlome udesu Crne Gore i Crnogoraca nakon survavanja njihove viševjekovne državne opstojnosti, gubljenju njihove autokefalne Crnogorske crkve nakon Prvog svjetskoga rata (1918. i 1920). Tu je naučnu problematiku ponajviše istorijski razradio i sistematizovao u ovoj najnovijoj monografiji. Tako se autor u okomici toga problema nadovezao na one avangardne autore koje rado citira u svojoj studiji, a naročito na sumornu knjižicu mađarskoga istoričara i slaviste Józsefa Bajze *A montenegroi kérdés* (Budimpešta, 1927), koja je 1928. prevedena u Budimpešti na talijanski jezik *La questione montenegrina*, a prije nekoliko godina (2001. godine⁴) prevedena je s talijanskoga na crnogorski jezik kao *Crnogorsko pitanje*, u izdanju Istorijskog instituta Crne Gore u Podgorici te je tako ponovo receptivno približena široj crnogorskoj naučnoj javnosti.

Adžić je i prije kapitalne studije *BORCI ZA NEZAVISNU CRNU GORU 1918–1941*. objavio i nekoliko manjijeh tekstova o propasti crnogorske državnosti. Ipak, u ovome radu on je nastojao cjelovito sintetički osvijetliti i dati panoramsku viziju i pogled crnogorskoga pitanja poslije gubitka crnogorske državnosti. Pisao je o tome s neskrivenijem žarom; javno govoreći o svijem donedavno tabu temama (o Božićnome ustanku crnogorskog naroda 1919. godine, o brojnijem vođama Božićnoga i Petrovdanskoga ustanka, o legendarnome Krstu Zrnovu Popoviću i drugim čelnicima toga pokreta; obznanio je i otvorio mnoga sporna pitanja oko pada crnogorske državnosti, donio brojne istorijske izvore, vrela primarne, sekundarne i tercijarne literature koja su duboko vezana za samobitnost crnogorskog naroda i njegova duhovnog, istorijskog i

⁴ Studija je obznanjena dvojezično: s jedne strane na crnogorskom jeziku, a s druge strane na talijanskom. Ostaje za požaliti što ova studija nije objelodanjena i na engleskom jeziku.

kulturnog identiteta.⁵ Svojijem „pitanjima“ i moralnim stavovima ukazao je Adžić na temeljne uzroke propasti crnogorske višestoljetne državnosti. Uza sve to, on je iscrpno obradio građanske i individualne biografije gotovo svih ustanika i pregalaca koji su izgorjeli na konfederalističkim, komitskim, ustaničkim i emigrantskim ognjevima. Time je Adžić spasio, naprosto istrgao iz tame i zaborava, dragocjena imena koja je poređao u dijahronijski istorijski slijed (prilog) svojega monumentalnog leksikona. Oni će tako u njegovoj monografiji ostati spomenici za nezavisnost Crne Gore jer su svoje živote položili u temelje crnogorske slobode i nezavisnosti od 1918. do 1941. godine. A u drugom tomu knjige taj će pregled proširiti, vjerovatno, nastaviće je od 1941. do naše savremenosti.

Obrazlažući svoje istorijske teze naučno i akribično, unoseći često asocijativno-sociološki objektivni ton, Adžićeva se monumentalna studija doima kao impresivna racionalno-istorijska enciklopedija, posebno u onijem djelovima će naglašava da su se sva zla i opačine sručile na crnogorski narod, državu i crkvu, njihovu kulturu, i to ponajviše u onome času kad se snažno ispoljio zanos za stvaranje unitarne „jugoslavenske konstitucije“. To je vrijeme kad se vršila beskrupulozna paranaučna i paraistorijska premetačina svih slojeva kultura i naroda u doticaju, a posebno crnogorske kulturne baštine; posrbljavanja svega što nosi atribuciju crnogorskog s izuzetkom nekih elemenata folklora crnogorskoga naroda, od čega su mnogoljudnija „braća“ pravila komiku i prototip crnogorskog patrijarhalnog, „primitivnog zavičajnika“, „regionalnog čovjeka“ sa svojijem „pokrajinskim“, „primitivnim“ i „provincijalnim“ govorom, jezikom koji su crnogorska deca sisala s usana svojijeh majki, crnogorske tradicije i arhetipa svojijeh predaka i prađedova. U najgrubljoj riječi „dvovida braća“ ismijavala su i činila brojna zla i opačine Crnogorcima s ciljem da im se u svijesti potre njihova duhovna memorija i njihovo crnogorsko porijeklo. Adžić s neskrivenijem žarom šedoći o brojnim srpskim zločinima, zlodjelima takozvanoga bijelog terora i prokuljanog neofašizma, pa navodi riječi ministra u Vladi kralja Nikole I. Petrovića, Jovana Plamenaca koji 1919. šedoći:

U ime savezničkih i udruženih snaga, srpske trupe, većim dijelom neregularne i pod komandom Francuske, okupirale su Crnu Goru. Ove trupe su otpočele nečuveni teror (...). Oslobodivši se tako

⁵ Viđi Adžićevu brojnu literaturu koju citira kao fusnote u podnožju integralnog teksta te obimne arhivske izvore i literaturu koju donosi na stranicama svoje knjige 763–766.

najopasnijih patriota, Srbi su zaveli teror nečuven i neprimjeren Evropljanima.(...)

Jovan Plamenac opisuje ovako crnogorske događaje u jednijem novinama glavnoga grada Srbije:

*1918. i 1919. godine Crna Gora je svedena na groblje. Zapaljeno je hiljade kuća i pobijeno na hiljade Crnogoraca (...). Žene, djeca i nemoćni starci bacani su živi u vatru; djeca koju su bacali sa prozora padala su na bajonete koji su ih spremno čekali. Nesrećnicima koji su davali znakove života kidali su uši, jezik, nos... Žene su silovane; vezivali su im ispod suknje mačke koje su, podivljale zbog udaraca štapom, kidale tijelo ovih nesrećnica. Formirale su se bande koje su kao Huni, pustošile oblasti jednu za drugom, pljačkajući sirotinju crnogorsku, skrnaveći grobove predaka (...) vukući i prijeteci po blatu kao pravi divljaci kosti Svetog Vasilija Ostroškog i Svetog Petra Cetinjskog samo zato što su bili crnogorski sveci (...).*⁶

Zar ovaj užasni neofašizam, o kojem je sedomio i mađarski historičar i slavista József Bajza, nije prokuljao pred našijem očima i u najnovijoj historiji 1991. godine?

Dakle, u Adžićevijem interpretacijama i naučnijem historiografskim premisama potvrđuju se one dalekosežne misli estetičara, književnika i filozofa Miloša Kundere, koji kaže da se mali narodi likvidiraju *tako da im (se) ponajprije oduzme pamćenje. Unište im se njihove knjige, njihova kultura, njihova povijest i crkva. A neko im drugi napiše knjige, daje im drugu kulturu i izmisli im drugu povijest (i ime). Narod tada počinje zaboravljati ko je i što je bio.*⁷

Prostor nam ne dozvoljava da Adžićevu impresivnu i utemeljenu historijsku monografiju detaljno raščlanjujemo, pa ćemo u zaključku reći ovo:

Nasuprot dosadašnjemu pristupu idealizacije i nadimanja historijskih veza Crne Gore i Srbije, veličanja i idealizovanja, kako se to kaže „tradicionalno dobrih odnosa“ između ove dvije države, u knjizi Novaka Adžića izričitije se i cjelovitije naglašava i ona druga njihova sumorna strana, koja se uporno tajila i skrivala. Eksplicite se pokazuje da

⁶ Vidi i u citiranoj knjizi Jozefa Bajze.

⁷ Vidi: Milorad Nikčević, *Irski usud crnogorskog naroda* u knjizi *Odsjaji kultura Hrvatska i crnogorska kultura stoljećima*, Zagreb, MMII, str. 150.

su ti odnosi od 1918. do 1941. godine bili veoma *osvajачki* i *okupatorski*, da se dobroćudnost i samopožrtvovanje Crnogoraca u zajedničijem ratnim okršajima nije vratila istom mjerom nego nasuprot: vratilo se zlom namjerom, sistemskim pripremama kapitulacije Crne Gore, rušenjem monolitnog Lovćena i Njegoševe kapele na njemu, izdajom, aneksijom, gubljenjem imena, crnogorske kape, države, crkve, istorije, nacije crnogorske u krvavom *bijelom teroru*, odnosno službenom politikom genocidne denacionalizacije Crnogoraca; dovođenjem Crne Gore u ekonomsku i svaku drugu podređenost i zavisnost od „bratske“ države na osnovu nekakve „svetosavsko-pravoslavne etnogeografije“. To se dijelom nastavilo sve do stvaranja Crne Gore kao samosvojne i slobodne države od 1941. do 1945. godine.

Najnovije kritičke analize Adžićeva djela ukazuju i na to da se u njegovom istorijsko-metodološkom postupku radi o naučnoj fundiranosti, naučnoj ozbiljnosti tekstova vrsnog intelektualca koji se rukovodi naučnom istorijskom istinom, savješću i visokom sviješću istoričara, istorijskijem naučnim premisama i metodama istine našega vremena u kome će njegova povijesna šedočenja ostati da govore, da žive u prilog istini i budućnosti, crnogorskoj istorijskoj zbilji. U Adžićevoj knjizi stoji kontinuitet programskog opedjeljenja velikosrpske politike za uništenje i genocid nad Crnogorcima u svijem važnijim područjima života. Zbog toga nije čudo što se u novije vrijeme sve više i neskriveno pišu knjige i studije posvećene „krvavom albumu Karađorđevića“. Analize ukazuju da za genocid nije odlučujući faktor samo broj žrtava (iako ih je bilo, kako vidimo, na hiljade), niti samo osporavanje nekog nacionalnog prava, koliko svjesno postavljeni cilj uništenja, odnosno imperijalne asimilacije jednoga naroda i nacije, kao što je slučaj s Crnogorcima. Vršen je fizičkom torturom, vojnom, ekonomskom i duhovnom presijom, snažnom prisilom: ubistvima, mučenjem, silovanjem i mračnijem namjerama i sl.

No, epohalne vizije su se u pitanju Adžićeva prijetodnika Józsefa Bajze obistinile kad je utvrdio *da će se Crna Gora kad-tad „evolucijom ili revolucijom“ osloboditi dominirajućeg srpskog ropstva i zagreljenog uticaja?*

Adžićeve istorijske vizije i premise slobode i nezavisnosti u knjizi koja je pred nama postale su našom stvarnošću i našom najnovijom istorijskom zbiljom! Hvala mu što nam je te istine podario! A one su draže od samog mislioca Platona koji ih je osmislio!

Milorad NIKČEVIĆ

**IN MEMORY OF THOSE WHO FOUGHT FOR MONTENEGRIN
HONOR AND FREEDOM**

The author gives a brief overview of the newest book by Novak Adžić on people who fought for independence of Montenegro from 1918 to 1941. The importance of Dragoje Živković's groundbreaking work in this field and so-called white terror in Montenegro is particularly stressed.